

ПРИЧИННИТЕ СЪЮЗИ И СЪЮЗНИ ДУМИ В БДИНСКИЯ СБОРНИК

Ваня Мичева
Институт за български език – БАН

CAUSATIVE CONJUNCTIONS IN THE BDINSKI ZBORNIK

Vanya Micheva
Institute of Bulgarian Language
The Bulgarian Academy of Sciences

The realizations of the causative conjunctions in the 14th-century Bdinski zbornik and in the history of Bulgarian literary language are examined in this academic paper. Linguistic facts of old Bulgarian manuscripts, hagiographies of the 14th-century Bdinski zbornik, and modern language, are used. The system of sentences with causative conjunctions and its distribution in different contexts in Bdinski zbornik are analyzed.

Key words: causative conjunctions, history of Bulgarian literary language

Посвещавам това проучване на нашия скъп колега и приятел доц. д-р Васил Василев. Речникът на Бдинския сборник беше последната обща тема, върху която сме работили заедно. Бяхме се разбрали той да изработи статиите за предлозите, а аз – за съюзите и частиците. Прекарахме много часове в обмисляне и уточняване на концепцията за представяне на служебните думи в речника. Това бяха часове на научна работа, на спорове и приятелско споделяне, които никога няма да забравя. Няма да забравя колко подготвен, ерудиран, компетентен специалист по история на българския език беше и си остава Васко Василев.

Бдинският сборник от 1360 г. е най-важният ръкопис, свързан с видинския книжовен център. За науката той е открит през 1882 г. с публикацията на И. Мартинов „Бдинский сборник 1360 г., рукопись Гентской библиотеки“ (Мартинов 1882). През 1972 г. е осъществено пълното фототипно издание на сборника в Лондон с предговор от Ив. Дуйчев. А

на следващата година учените от Гентския университет Я. Схарпе, Фр. Винке правят ново разчетено издание на ръкописа (Бдински сборник 1973). В предговора към него Е. Вордекерс дава пълно текстологично, фонетично-правописно и ортографично описание на паметника. За повечето изследователи единственото оригинално произведение в сборника е „Описание на светите места в Йерусалим“. Именно то е било обект на доста изследвания и публикации. Е. Вордекерс доказва, че и останалите 16 жития на жени светици в никакъв случай не повтарят напълно възможен гръцки оригинал. Въз основа на някои разминавания между данните в Бдинския сборник и тези в достъпните гръцки текстове ученият стига до извода, че житията в сборника са компилация, а не буквален превод. Тъй като преди средата на XIV в. нито едно от тези жития не се открива в друг славянски ръкопис, може да се предположи, че преводът и компилацията на текстовете са извършени почти едновременно. В края на своето изложение Вордекерс стига до извода: „[...] колекцията от женски жития в Бдинския сборник със своите хронологични аномалии трябва да се смята за самостоятелно и оригинално произведение на славянския преводач. В това отношение е и уникалната стойност на ръкописа, и изключителните заслуги на съставителя му“ (Бдински сборник 1973: 40). Днес се смята за безспорно, че Бдинският сборник не е превод на готов византийски състав, нито на отделни гръцки произведения, а е компилиран на славянска почва и отразява една актуална за XIII – XIV в. реалност сред южните славяни да се съставят сборници за богати и образовани владетелки (Георгиева 1998). Д. Кенанов предлага друга хипотеза за разгадаването на „текстологичната загадка“ на Бдинския сборник. Ученият твърди, че сборникът е създаден през XIV в. от видински книжовник, който използва готови старобългарски преводи на предметафрастовите Чети-Минеи (Кенанов 2007). М. Петрова вписва сборника във византийско-славянската култура и смята, че този тип сборници се появяват във византийската литература, когато ролята на жената във всички сфери на социалния живот е нараснала. Този факт мотивира възможността част от тези сборници да са предназначени за индивидуално четене (Петрова 1995, 1996).

В старобългарските класически произведения причинност изразяват четири групи връзки: 1. подчинителните съюзи *ѿако*, *ѿакоже*; 2. относителните наречия за причина *ѿане*, *ѿанеже*, *поне*, *понеже*, *имъже*, *ѿеже*; 3. относителни наречия за количество *ѿельма*, *ѿельмаже*, *ѿельми*; 4. относителни наречия за място *иде*, *ижде*, *иждеже* (Дограмаджиева 1991: 505, 1984: 146). Целта на това проучване е да установи какви като състав и

семантика са причинните съюзни връзки в Бдинския сборник от 1360 г., какви промени са настъпили спрямо старобългарския и как се ситуират те в историческото развитие на българския език. Материалът е ексцерпиран от изданието на Бдинския сборник от 1973 г., като при цитиране се избягва осъвременената пунктуация.

1. Към групата на причинните съюзи в Бдинския сборник принадлежат: *яко, кактоже, ъда*. Първите два са с почти еднаква фреквенция – за *яко* 98 случая, за *кактоже* 97, но *яко* по-често се реализира с причинна семантика. Откриват се два семантични типа: разкриване на конкретна причина за действието в главното изречение; изтъкване на мотивировка с по-общ характер за феномена в независимата предикативна единица. Не се наблюдава семантична диференциация при употребата на съюзите.

нъ бою се штъца яко прѣдавъ мнѣ имѣниѣ и мислитъ мѣ мѣжѣ въдати 140.22; *не можешъ во здѣ поурѣсти, яко звѣрь злъ юсть на мѣстѣ сѣмь и ѡмреши* 61.13; *помени мѣ, раба твоего, кактоже възехъ манюфоръ твои* 125.24 (съюзите въвеждат изречения за конкретна причина); *бывъ мнѣ помощникъ въ тѣмници... помощникъ и въ звѣрехъ, яко ты единъ богъ емѣже слава въ вѣкы* 86.31; *азъ ѡповаю штъцемъ своимъ сатаною яко злоказненъ юсть* 171.23; *и ты господи штсѣди емѣ, кактоже ты сѣди еси живымъ и мрътвымъ* 113.30 (съюзите въвеждат изречения за по-обща мотивировка).

В текста еднократно е засвидетелстван като причинен и съюзът *ѡда*, което е иновация спрямо старобългарските класически произведения. Съюзът *ѡда* въвежда подчинено обстоятелствено изречение за причина и разкрива нежелано явление, което поражда действието в главното изречение. Възможността със съюзната връзка да се означае негативната оценка за феномена определено обогатява семантичния спектър на причинността в сборника от 1360 г.

и wskрѣвѣ зѣло и плака се горцѣ ѡда ѡбо гонѣниѣ въздвигнетъ сотона на светлюю цркъвь 46.3.

Тези съюзи постепенно изчезват от българския език поради своята полифункционалност: *яко, кактоже* могат да изразяват почти всички хипотактични значения. Като архаизъм се запазва *яко* чак до съвременната българска литература, но само в контекст, свързан с християнската книжнина (сравни у Смирненски: *Блажени нищи духом, яко тяхно царствие небесно.*). Съхранява се и във фразеологизма *яко дим*.

2. В Бдинския сборник се употребяват три относителни наречия, които изразяват само причинност: *понеже* (19 случая), *поне* (1 случай), *зане* (7 случая), като застъпват и двата семантични типа.

Бываше же ми желание на любовданіе ꙗже, понеже их зѣлоо любѣхъ 191.24; *понеже во вѣ вѣтъць еѣ имѣниѣ доволно оставиль, нь томъ часѣ повелѣ раздавати га ницим* 43.19; *и гнѣвъ дръжахъ братіа на игѣмена зане таковоо лице приѣтъ* 143.15; *и никтоже не смѣще ни можаше минѣти тѣдѣ зане звѣрь исхождаше отъ езера* 61.4 (причината е свързана с конкретни действия или предпочитания на агиографските герои); *мѣжъ же хождаше къ монастыремъ, искаше подобна къ богъ, понеже молитва можетъ всѣко хотѣниѣ сподобити* 138.16; *дѣла божіа прѣславнаа нѣстъ млыати, поне вѣдѣ дѣши приноситъ* 177.9; *блажени есте въ зане отъ вѣгосте сѣтнаго прѣльщеніа* 155.27 (мотивировката се ситуира в широките граници на духовно-религиозното пространство).

Тези наречия съхраняват своята еднозначна семантика от старобългарския период и макар че изчезват от говоримия език през новобългарския период, с посредничеството на църковнославянските печатни книги част от тях се утвърждават във възрожденската и съвременната книжовна форма.

3. Старобългарските *имже*, *еже*, които по произход са неизменяеми относителни местоимения, във видинския ръкопис от XIV в. вече не са част от активната съюзна система за изразяване на причинност, а са в периферията ѝ. Съюзната връзка *еже* е засвидетелствана само два пъти, като в един контекст се осъществява с причинна семантика с конкретен характер.

Бѣди ми ꙗко помощникъ и приставникъ мнѣ въ мѣкахъ, иже хошетъ на мѣ принести, еже твоихъ заповѣди не послѣшаетъ епархъ 167.31.

Съюзната дума *имже* няма категорично причинно значение. В текста на с. 150, ред 19 в Житието на св. Катерина тя може да се интерпретира или като относително местоимение в същинска функция, или като неизменяемо местоимение във функция на причинна подчинителна връзка. Следователно Бдинският сборник отразява точно процеса на ограничаване на абсолютните релативи в историята на българския книжовен език, който води до тяхното пълно изчезване. Вероятно причината за това е, че имат предимно книжовен характер – участват в състава на книжовни неологизми и на адвербиални съчетания, образувани по гръцки образец (Дограмаджиева 1984: 225 – 226).

4. Относителните наречия за количество *ѣлма* (13 пъти) и *ѣлмаже* (7 пъти) в Бдинския сборник се реализират само като причинни съюзни връзки, докато в старобългарските класически произведения имат по-разнообразна семантика (Старобългарски речник 2009: 1269 – 1270). Наречието *ѣлма* може да изразява два семантични типа. Първият се характеризира със семата ‘конкретна причина’: *вѣлма же ю любѣлаше цѣсарь и цѣсарица, не тѣчию зане рождака вѣ, нь елма и красна вѣше* 202.19 (сравни още: 108.9, 118.22, 119.20, 204.9). Вторият е иновация и съчетава две семи: ‘причинност’ и ‘времева предходност’ на действието каузатор. В повечето случаи действието в подчинените изречения за причина не се съотнася по специален начин с фактора време, тоест може да бъде предходно, следходно или едновременно на действието в главното изречение в зависимост от граматичните категории на глаголите сказуеми в двете предикативни единици. Само когато съюзната връзка носи информация и за предходност във времето, можем да говорим за нова семантика. В съвременния ни език подобен тип причинност изразяват *щом като, щом, след като*. В текста от 1360 г. се откриват няколко такива употреби на *ѣлма*: *не хотѣхъ повѣдати вамъ и шпеуалити ви до штрѣшнааго дне, нь елма нѣдите ме, слышитѣ* 227.26; *никогда дръзнѣхъ шбличити ти. да елма бо сам науче, повели... и мнѣ изреци* 203.15.

Относителното наречие за количество *ѣлмаже* застъпва значенията: ‘конкретна причина’ и ‘обща мотивировка’: *ми не можемъ блюсти сию штроковицю, елмаже нѣсть нашею вѣрѣ* 110.2; *греди нѣина в покои и въ хлѣвинѣ христосови елмаже блажена еси тѣ* 125.11.

5. От групата на старобългарските относителни наречия за място в Бдинския сборник единствено *идеже* изразява еднократно причинност, и то новия тип семантично отношение, при което подчиненото изречение притежава едновременно признаците ‘причинност’ и ‘времева предходност’.

идѣже бо хошетъ богъ повѣждаетъ се ѣстьства чинѣ 92.25.

В историята на българския език се съхранява възможността относителни наречия за място да бъдат част от системата на причинните връзки, но старобългарските с основа *иде* се заменят с други от основа *къде, къде, гдѣ*, чиито наследници *гдето, дето, загдето* и днес се употребяват.

6. В среднобългарския ръкопис от нетърновски тип са засвидетелствани хипотактични причинни употреби на *оубо*, *во*. Те са с по-голяма честота от паратактичните им реализации като съчинителни мотивиращи съюзи (вж. по-подробно Мичева 2013: 230 – 239). Съюзите *оубо*, *во* последователно застъпват семата ‘конкретна причина’.

Блюди, ѹедѡ моѹе, и съхрани заповѣди моѹе ... азъ оубо юже идѡ 69.6; аще вѡдѡ съ нымь. на сѣд имамь ити въ великы днь. слньце ѡво ѡткриеть грѣхы моѹе прѣдъ господа 56.19; не могѡ копати. не имамъ во мотики 199.23; хотѣше ми се и винѡ, любимоѹ мною. много во вино шахъ егда вѣхъ въ егѹптѣ 191.21; нь не ѡстраши се цѣсарева прѣщениа. христосъ во ти юсть на помощь 158.23.

Съюзите *ѡво*, *во* обаче не само са едновременно паратактични и хипотактични, но притежават и морфологични омоними – частиците *ѡво*, *во*. В сферата на координацията те могат да бъдат разглеждани като синтактични омоними – експликативни и конклузивни съюзи. Ето защо постепенно те изчезват от говоримия език, а след това и от книжнината. Регистрират се рядко във възрожденската литература.

7. В Бдинския сборник е една от първите появи на съюза *оти*, който е основен причинен съюз в диалектите. Споменавам този факт, въпреки че *оти* е засвидетелстван еднократно в Бдинския сборник само като допълнителен на с. 131.8, защото е доказателство, че системата от подчинителни съюзи се разширява и обогатява. Известно е, че *оти* се открива в приписка към Битолския триод от XII в., а редовно се среща в текстовете от XVI в. (Мирчев 1963: 239). Следователно появата му в един престижен агиографски сборник от XIV в., изработен по поръка на царица Ана, показва, че е бил широко разпространен в говоримия език.

Внимание заслужава още една иновация в паметника – подчинителният съюз *за то*, образуван по подобие на старобългарския *того ради*, но от предлога *за* и винителната форма на показателното местоимение *то*. На с. 31.10 той се осъществява като следствен съюз. От гледна точка на историята и развитието на системата от причинни връзки е важно да се изтъкне, че по същия модел се образува и най-разпространеното днес наречие-причинен съюз *защото* – от предлога *за* и въпросителното местоимение *ѹто*, *що*, *щото*.

Проучването на причинните връзки в Бдинския сборник потвърждава установената вече от други учени закономерност, че в паметниците

от нетърновски тип от XIV в. се отразяват някои важни процеси в развоя на говоримия език. Старобългарските *иде*, *ижде*, *иждеже* не се употребяват в Бдинския сборник, а *имъже*, *юже* са твърде редки и се ситуират в периферията на системата. В същото време причинната си семантика запазват и обогатяват с нов семантичен тип *юльма* и *идеже*. Новата функция на *юда* също разширява причинното значение. Най-чести са *пак*, *пакже*, *пониже*, от които само последният е част от съвременната книжовна норма. Появата на два нови съюза – *оти*, *за то* – може да послужи и като допълнителен аргумент в подкрепа на тезата, че Бдинският сборник е създаден именно през XIV в., а не повтаря по-ранни образци.

ЛИТЕРАТУРА

- Бдински сборник 1973:** *Bdinski zbornik*. J. L. Schärpe, F. Vyncke, edd. Bruges: De Tempel, 1973.
- Георгиева 1998:** Георгиева, Н. Съставителската концепция на Бдинския сборник, образованите владетелски съпруги и техните книги. // *Медиевистика и културна антропология. Сборник в чест на 40-годишната творческа дейност на проф. Донка Петканова*. София: УИ „Св. Кл. Охридски“, 1998, 258 – 281.
- Дограмаджиева 1984:** Дограмаджиева, Е. *Обстоятелствените изречения в книжовния старобългарски език*. София: Издателство на БАН, 1984.
- Дограмаджиева 1991:** Дограмаджиева, Е. Сложно изречение. // *Грамматика на старобългарския език*. София: Издателство на БАН, 1991, 466 – 518.
- Кенанов 2007:** Кенанов, Д. Текстологическата загадка на Бдинския сборник. // *Българистични простори*. Пловдив, 2007, 68 – 76.
- Мартинов 1882:** Мартынов, И. Бдинский сборник 1360 г. – рукопись Гентской библиотеки. // *Памятники древней письменности и искусства*. Санкт-Петербург, 1882.
- Мирчев 1963:** Мирчев, К. *Историческа граматика на българския език*. София: Наука и изкуство, 1963.
- Мичева 2013:** Мичева, В. *Паратактични отношения в историята на българския книжовен език*. София: Дио Мира, 2013.
- Петрова 1995:** Petrova, M. A Picture of Female Religious Experience: Late-Byzantine Anthologies of Women Saints. // *Kobieta w kulturze sredniowiecznej Europy*. Poznań, 1995, 195 – 200.
- Петрова 1996:** Petrova, M. The Bdinski Sbornik, a Fourteenth-century Legendary of Women Saints. // *Otium*, 1996, № 1 – 2, 1 – 11.
- Старобългарски речник 1999, 2009:** *Старобългарски речник*, том 1, том 2. София: Валентин Траянов, 1999, 2009.